

MURAKÖZY VIRÁG

„a’ kinél nagyobbat én a’ históriákban nem ismerek”

Kazinczy Napóleon-képe

A napóleoni jelenség bő másfél évtizeden át hatása alatt tartotta egész Európát, nemcsak politikai, de társadalmi, gazdasági és kulturális értelemben is. Napóleon hódító hadjárataival felforgatta a kontinens 18. század végére kialakult territoriális felosztását, Anglia kirekesztésével újra akarta írni a gazdasági vérkeringés menetét, az általa kreált államalakulatokban a *Code Napoléon*t kívánta ráerőltetni a helyi társadalmi struktúrára, és személyisége nyomot hagyott számos nemzet képzőművészetében és irodalmában egyaránt.

Nem volt ez másképp Magyarországon sem. Az ország a Habsburg Birodalom részeként már a francia forradalom idején bekapcsolódott az 1792-ben meginduló koalíciós háborúba, következésképp a társadalom politikai értelemben aktív rétegeinek a kezdetektől határozottan állást kellett foglalni a francia kérdésben. Erre az előző évtizedekhez viszonyítva rendkívül sűrűn összehívott országgyűlések szolgáltattak alkalmat.¹ Ez azzal magyarázható, hogy I. Ferenc császár az egyre fokozódó háborús terhekkel magyar segítség nélkül nem lett volna képes megbirkózni, s újra és újra rászorult az adó és újoncállítás megajánlására. Az ország sorsa azonban nemcsak a háborús mozgósítások miatt kapcsolódott Napóleonhoz. 1809-ben a Bécset másodízben elfoglaló francia seregek megszállták Magyarország egyes régióit is. Ugyanebben az évben Napóleon proklamációban fordult a nemességhez, felkínálva benne az ország függetlenségét és a lehetőséget, hogy Rákos mezején összegyűlve az ő segédletével saját határozataik alapján formálják újra a magyar alkotmányt.² Mindezek mellett nem elhanyagolható Napóleon személyének hatása sem. Már színrelépése óta foglalkoztatta a magyar közéletet, társasági és magánbeszélgetések, valamint a magánlevelezések állandó témájává vált.³ Egyesek kárhoztatták, mások csodálattal tekintettek rá, anekdoták terjedtek róla országszerte, hovatovább szárnyra kapott az a mítosz is, hogy a francia császár kifejezetten szerette a magyarokat.⁴

* A szerző az ELTE BTK magyar–történelem szakos harmadéves hallgatója. Jelen tanulmánnyal elnyerte a 2018. évi Hopp Lajos-díjat.

1 POÓR János, *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/2* (Budapest: Universitas Kiadó, 2003), 238. 1799 és 1815 között összesen hat alkalommal ült össze az országgyűlés.

2 KOSÁRY Domokos, *Napóleon és Magyarország* (Budapest: Magvető Kiadó, 1977), 84–85.

3 POÓR János, *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Magyar história (Budapest: Gondolat Kiadó, 1988), 73.

4 KAZINCZY Ferencz levelezése, s. a. r. (I–XXI) VÁCZY János (Budapest: MTA, 1893; a továbbiakban: KazLev.), IV. Kazinczy arról számolt be Cserey Farkasnak, hogy a béketárgyalások során Napóleon Fiumét is el akarta venni, de amint I. Ferenc figyelmeztette, hogy az Magyarországa, azonnal elállt szándékától.

Tanulmányomban Napóleon és Magyarország viszonyát Kazinczy Ferenc személyén keresztül fogom elemezni az író levelezésére támaszkodva. Először ismertetem Kazinczy viszonylását a napóleoni kérdéskörhöz, majd bemutatom a francia császárról alkotott véleményét és a háborúval kapcsolatos elképzeléseit, valamint állásfoglalását. Végezetül az így kapott tablót összevetem a magyarországi bonapartisták, mindenekelőtt Berzeviczy Gergely szemléletmódjával, bizonyítandó, hogy a magyar értelmiség Napóleonhoz való hozzáállását messze nem csak politikai aspektusból érdemes vizsgálni. Úgy gondolom, hogy Kazinczy nézőpontjának analizálása közelebb vihet annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy létezett-e Magyarországon Napóleon-kultusz, s amennyiben igen, milyen jellegű volt, és milyen Napóleon-kép állhatott a középpontjában.

A vonatkozó szakirodalmi előzményeket számba véve megállapítható, hogy a téma szempontjából Kazinczy Ferenc személye nélkülözhető és nélkülözhetetlen egyszerre. Nélkülözhetetlensége abból a terjedelmes levelezésből adódik, melyet szabadulása után kezdett el strukturáltan felépíteni, elsődlegesen kultúraszervező céllal. Levelezőpartnereit tudatosan válogatta meg, igyekezett egy elit kört szervezni maga köré, melynek sorában nemcsak a kor neves irodalmi alakjai, mint Kölcsey Ferenc vagy Berzsenyi Dániel, de prominens politikai személyiségek is képviseltették magukat, így Desseffy József vagy id. Wesselényi Miklós. A levelezés egyedülálló, a kor vizsgálata szempontjából nélkülözhetetlen forrásanyag, Mezei Márta szavaival élve gyakorlatilag kézikönyvként használható.⁵

Napóleon kapcsán azonban a szakirodalom ritkán tér ki Kazinczy személyes véleményére, e szempontból kortársai közül inkább Berzeviczy Gergely vagy Batsányi János munkását szokás kiemelni. Véleményem szerint ennek oka elsődlegesen abban keresendő, hogy a korábbi kutatások a kérdést szinte kizárólag politikai szemszögből vizsgálták, arra kívántak válaszolni, hogy Magyarország végső soron mennyire volt nyitott a proklamációban megfogalmazott napóleoni ajánlatra. Kazinczy gondolkodómódját ebben az értelemben valóban egyszerű kategorizálni. Mindvégig kitartott az udvart olykor erőn felül is támogató diéta álláspontja mellett, kifejezetten az ország kötelességének tartotta felsorakozni a császár mögött. Ezzel párhuzamosan a francia hadak közeledtével egyre fokozódott félelme a Habsburg Monarchia és benne Magyarország jövőjéért. Napóleonnak sosem szánt szerepet az ország sorsát illetően, az 1809-es kiáltványnak sem ő, sem baráti köre nem tulajdonított különösebb jelentőséget. „N[apoleon] magyar proclamatiókat hirdet. Szokása szerint mindent ígér.”⁶ Kosáry Domokos *Napóleon és Magyarország* című monográfiájában éppen ezeket a valóban jelen levő attribútumokat ragadva ki pozicionálta Kazinczyt az udvarhű, feudális status quót védő nemesség táborába.⁷ Bár a Kosáry alkalmazta társadalmi-politikai modell már meghaladottá vált, azt jogosan állította, hogy Kazinczy a háborúkat illető vitákban a nemesség döntő többségével tartott.

5 MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Irodalomtörténeti füzetek 136 (Budapest: Argumentum Kiadó, 1994), 5.

6 KazLev. VI. 392.

7 KOSÁRY, *Napóleon...*, 92–101.

A politikai állásfoglalás mellett a másik tradicionális – bár jóval kevésbé hangsúlyos – bemerési pont a szakirodalomban Napóleon személyének megítélése. E kérdést illetően nem volt szükség oly nyílt véleménynyilvánításra, mint a háború kapcsán, éppen ezért problémásabb rendszerezni a kor szereplőinek vélekedéseit. Maga Kazinczy még legszűkebb baráti körében is számos eltérő nézőponttal találta szemben magát. Elegendő megemlíteni Dessewffy Józsefet,⁸ aki Napóleon minden lépését szigorúan mérlegre téve kizárólag azt fogadta el valóban helyes intézkedésnek, amiben semmi kivetnivalót nem talált, vagy Cserey Farkast, akinek álláspontja a háború menetével együtt változott, még hozzá igen radikális végpontok között. A monarchiát fenyegető Napóleont számtalan mondvacsínált rágalommal illette, míg I. Ferenc császár leányával kötött házassága után az egekig magasztalta. Kazinczy ellenben a szakirodalmi előzményekre támaszkodva e szemszögből is egyszerűen polarizálható, egyértelmű és töretlen rajongását a császár iránt rendszeresen illusztrálták a következő idézettel: „elég hogy oly nagy ember, a’ kinél nagyobbát én a’ historiákban nem ismerek”.⁹ Bár tagadhatatlan, hogy Kazinczy elkötelezett csodálója volt Napóleonnak, de ez idáig nem készült olyan tanulmány, mely kísérletet tett volna feltérképezni e rajongás gyökereit és indítékait, illetve azt, hogy e felfogás hogyan reprezentálódott Kazinczy életművében.

Arról, hogy Kazinczy mennyire intenzíven érdeklődött a francia császár iránt, már a róla szóló levelek mennyisége tanúskodik, melyek száma körülbelül négyszáz darabra tehető. A levelek döntő hányada híreket, háborús tudósításokat vagy politikai spekulációkat tartalmaz. A korban a sajtó még nem volt képes az egész országot lefedő hírközlő felületként funkcionálni, ennek következtében a saját birtokain élő vidéki nemesség elsősorban levelezés útján informálódott. Mivel Kazinczy levelezése az ország nagy részére kiterjedt, hírközvetítő funkciója jelentős volt. Rendszeresen érkeztek hozzá tudósítások a pozsonyi és az erdélyi diétákról, a megyegyűlésekről, valamint a háborúval kapcsolatos diplomáciai és külpolitikai hírek. Ezeket ő a lehető leghamarabb továbbította az ország különböző pontjaira. A napóleoni háborúra vonatkozó értesülései gyakran olyan levelezőpartnereitől származtak, akik ideiglenesen külföldön tartózkodtak, így például Csehy Józseftől, aki katonai szolgálata idején többek között Csehország és Lengyelország területéről is küldött leveleket Kazinczynak,¹⁰ vagy Döbrentei Gábortól, aki németországi tanulmányútja idején tájékoztatta őt Napóleon hollétéről és az ottani háborús állapotokról.¹¹ A politikai értesülések mellett Kazinczy ugyancsak nagy jelentőséget tulajdonított a császárral kapcsolatos anekdotikus történeteknek, ál-

8 Bővebben: VADERNA Gábor, „Egy érzékeny barátság természetrajza: Kazinczy Ferenc és gróf Dessewffy József barátságáról”, in: *Leleplezett mellszobor: Nyomozások Kazinczy birtokán*, szerk. CZIFRA Mariann (Budapest: Gondolat Kiadó, 2009), 108–146.

9 KazLev. IV. 434–435; a levélrészletet idézi MEZEI Márta, „Kazinczy világnézeti problémái”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92 (1987–1988): 237–270, itt: 260; POÓR János, „Berzeviczy Gergely Magyarországról, Ausztriáról és Napóleonról”, in: *Esmék, forradalmak, háborúk: Vadász Sándor 80 éves*, szerk. HÁDA Béla, 473–486 (Budapest: ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010), 475; MISKOLCZY Ambrus, „Kazinczy Ferenc és nemzetpolitikája a napóleoni háborúk korában”, *Magyar Kisebbség* 53–54 (2009): 236–265, itt: 252.

10 KazLev. IV. 508–510.

11 KazLev. V. 172–174; 507–509.

talában ezekről is levélben értesült másod-harmadkézből, de ritkábban előfordult az is, hogy magától az érintettől személyesen hallotta a történetet. Ilyen példa Dessewffy István látogatása, aki Kazinczy apósánál, Török Lajosnál vendégeskedve mesélte, hogy hadifogsága idején három héten át Napóleon asztalánál ebédelt.¹² Tőle tudta meg Kazinczy, hogy Napóleon mindig ügyelt a megjelenésére, öltözkéire, s csak addig időzött társaságban, míg szükséges volt, különben dolgozószobájába vonult vissza.¹³ Dessewffy Napóleonról adott jellemrajzához hasonlóan a többi anekdota is – a forrás hitelességétől függetlenül – beépült Kazinczy Napóleon-képébe, s viták alkalmával hivatkozási pontként szolgáltak számára.

Az írott vagy szóbeli elbeszéléseken túl azonban foglalkoztatták a Napóleonhoz köthető tárgyi források is. Arra, hogy birtokolt volna Napóleon-ábrázolást, nem találtam adatot, de valószínűnek tartom, hogy nem. Legalábbis egyéb szerzeményeivel – így az 1808-ban vásárolt Joseph és Jerôme Bonaparte-portrékkal is¹⁴ – jellemzően elbüszkélkedett barátainak. Természetesen nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy egy esetleges Napóleon-arcképről beszámoló levele elveszett, annyi viszont biztos, hogy 1806-ban még nem rendelkezett ilyesmivel, ez év áprilisában ugyanis erre tett utalást Cserey Farkasnak, aki hiteles Napóleon-ábrázolás ügyében érdeklődött.¹⁵ Ugyanitt adta tovább egy meg nem nevezett bécsi hölgytől szerzett értesülését, mely szerint a forgalomban lévő festmények és metszetek egyike sem adja vissza a császár valódi vonásait, következésképp értelmetlen ilyesmire pénzt költeni.¹⁶ Mindennek ellenére – a mai olvasó számára kissé komikusan – mégis azt állította, hogy neki sikerült képet alkotnia Napóleon megjelenéséről a szomszéd birtokos, gróf Csáky Imre alapján, aki az elmondások szerint a megszólalásig hasonlított Napóleonra.¹⁷ Gyaníthatóan valamilyen ábrázolást mégiscsak láthatott, ugyanis azt kevésbé tartom elképzelhetőnek, hogy mikor Jerôme és Joseph arcvonásait vetette össze Napóleonéval, a szomszéd birtokost használta volna referenciapontként.

A képi ábrázolásokon túl egyéb tárgyakat is gyűjtött. 1807-ben szintén Csereynek írta lelkesen, hogy sikerült vásárolni egy már Napóleon alatt nyomott arany pénzérmét, valamint egy ezüsttallért és kilenc francia rézpénzt, s annak ellenére, hogy ezek némelyiken még XVI. Lajos portréja szerepel, mindegyik a forradalom utánra datálható.¹⁸ Ebből az információból kikövetkeztethető, hogy a többi érme már Napóleont ábrázolta, de arról nem ír, hogyan jelenítették meg. Örömteli hangjába azonban a fölött érzett szégyenérzete vegyült, hogy családja anyagi helyzete nem teszi lehetővé az effajta fényűzést.

Azon túl, hogy levelezőpartnereinek mindig buzgón továbbadta a Napóleonról kapott értesüléseit, és tőlük is kérte ugyanezt, saját magáról úgy nyilatkozott, hogy senkivel szemben nem támaszt elvárásokat, arra nézve, miként gondolkozzanak Napóleonról. „Mit tartasz Te és más Napoleon felől, arra nekem olly kevés gondom van, mint arra, hogy

12 KazLev. IV. 134.

13 Uo., 134–135.

14 KazLev. V. 510.

15 KazLev. IV. 134.

16 Uo., 134.

17 Uo.

18 KazLev. V. 147.

a' Mi atyánkot a' mert tiédde mondod e vagy a' mert tiéd nélkül¹⁹ – írta Szentgyörgyi Józsefnek 1805-ben. Hasonló tartalmú frázis több, Napóleonnal kapcsolatos vitalevelében is olvasható, ezzel szemben attitűdje mégsem ezt a hozzáállást tükrözte. A levelek tanúsága szerint nemcsak barátai, de idegenek előtt is kifejtette álláspontját, ha úgy érezte, a megszólaló állításai ellentétben állnak saját gondolataival. Meglátásom szerint levelezőtársaival elsősorban az indította szembeszállásra, ha a másik fél eltagadta Napoleon nagyságát. Ez alatt a bizonyos „nagyság” alatt Kazinczy a történelmi nagyságot értette, azt, hogy Napóleont már a múlt hatalmasságainak, így Nagy Sándor, Iulius Caesar és Nagy Károly sorába emelték tettei. Ezt minden alkalommal objektív tényként állította be, megkérdőjelezhetőnek legfeljebb Napoleon morális tisztaságát, személyes jóságát tartotta, bár ő maga rendszerint Napoleon erkölcsössége mellett gyűjtött érveket.

Abban, hogy kortárs szemmel a nagyság dilemmája eldönthető, látszólag a többiek is egyetértettek, annál inkább ágáltak viszont Napoleon történelmi gigásszá avatása ellen. Szentgyörgyi József 1805-ben egy mára sajnos elveszett levelében úgy érvelhetett, hogy az igazán nagy embernek mindig a tökéletességre kell törekednie: „még áll az, a' mit ő felőle mondok, meg áll az a' kevély igazság is, hogy veszszen el inkább a' világ, mint egygy igazságtalanság által tartassék meg [...]”.²⁰ Kazinczy válaszából azt olvashatjuk ki, hogy Szentgyörgyi kritikája Napoleon 1799. novemberi törvénytelen hatalomátvételére irányult. Szentgyörgyi felfogását Kazinczy túlzónak és rendkívül merevnek nyilvánította, neki szegezve a kérdést: „Vagy azt higyjem talán, hogy te is halált kiáltottál volna a' Thébai szűrös kankós triobolusos néppel Epaminondasra, hogy ő, nem a' nép által neki adott, hanem a' maga érdemének érzésében autokratori hatalommal magának vett generálissága által hazáját megmentette.”²¹ Napóleont az ókori görögség egyik kiemelkedő hadvezére, a thébai Epameinondas mellé állítva egyfelől bizonyítottan látta, hogy egy nagyformátumú embert egy törvénytelen tett még nem tesz méltatlanná a címre, másfelől pedig azt, hogy a jó cél érdekében szembe lehet fordulni a törvényekkel. Egyébként Kazinczy több levelében is tanúságot tett arról, hogy nem hisz az emberi tökéletességben, éppen ezért a nagy ember számára is gyakorlatilag nélkülözhetetlen a hiba.²²

Cserey Farkas és Dessewffy József más kiindulási pontból, de ugyancsak vitába szálltak Kazinczyval, esetükben az ütközési pont a nagy ember küldetésének meghatározása volt. Kazinczy úgy gondolta, a nagysághoz elegendő, ha valaki a világ rendjére képes tartós hatást gyakorolni, függetlenül attól, hogy az így beállt változás pozitív vagy negatív. Ellenben Cserey és Dessewffy szemében ez még messze nem számított kielégítő feltételnek. Cserey úgy fogalmazott, a zseninek nem szükséges rendkívüli cselekedeteket véghez vinnie, ám ha az emberiség megbecsülésére törekszik, nem zúzhat porrá és nem igázhat le nemzeteket, mint ahogy Napoleon tette.²³

Dessewffy ugyanezen érvekre építette argumentációját. Napoleon súlyos hibájának látta, hogy a valóban nemes francia nemzet dicsőségét más országok kárára igyekezett

19 KazLev. III. 290.

20 Uo., 296.

21 Uo., 291.

22 KazLev. IV. 442–445.

23 Uo., 426–427.

terjeszteni, s a valós nagyságot ő is az egész emberiség üdvének szolgálatával kötötte össze. „A’ tehetség nagyságát soha se tagadtam el Napóleontól, de a’ nem elég hogy a’ meg világosodott Posteritás azért valakit nagy embernek mondjon. Ha akarjuk hogy valósággal nagy emberek váljanak, azon kell igyekeznünk, hogy semmit se nevezzünk nagynak, a’ mi nints’ az emberek’ javára.”²⁴ Ő még Csereynél is élesebb határt vont a nagy ember és a zseni közt. Leszögezte, nem áll szándékában elvitatni a tehetséget Napóleontól, de képességeit rossz, a nagyravágyás diktálta célok szolgálatába állította, jócskán csökkentve ezzel az esélyeit, hogy az eljövendő a nagy emberek sorában tisztelje.

Figyelembe véve Kazinczy élénk érdeklődését, az információszerzésre tett erőfeszítéseit, ambivalens azt látnunk, hogy valahányszor olyan érvekkel találta szembe magát, melyeket szemmel láthatóan nem tudott megcáfolni, meghátrált. Az 1806 telén Cserey Farkassal folytatott vita utolsó felvonásaként Cserey december 12-én „nagy gonddal készült apologiát írt”,²⁵ felsorakoztatva valamennyi érvét, a levelet a nagy ember „küldetésének” kibontásával zárta. Kazinczy valamennyi argumentumát különböző olcsó propagandairatokból származó hiteltelenségnek bélyegezte meg,²⁶ felmentve magát ezzel a vádak megcáfolása alól, így például válasz nélkül hagyta Cserey nagy ember ideáját is. Dessewffy József esetében – akit 1813-as levélváltásukat tekintve joggal nevezhetünk legmértöbb ellenfelének a tárgy szempontjából – ez az eljárás már nem működhetett. Csereyvel szemben, aki egyébként Kazinczy ellenvéleményére rezonálva Napoleon erkölcstelenségét igyekezett bizonyítani, segítségül hívva a francia császár megkérdőjelezhető diplomáciai húzásait, a neki tulajdonított politikai gyilkosságokat, illetve istenkáromló megnyilvánulásait, Dessewffy kizárólag reálpolitikai érvek mentén támadott. Válaszlevelében Kazinczy nem alkalmazkodott barátjához, nem váltott perspektívát. Ugyanúgy szinte kizárólag a nagyság kérdéskörén belül értelmezte Napóleont és Dessewffy ellenvetéseit is, így, ahogy már Cserey esetében láttuk, számos problémafelvetését figyelmen kívül hagyta. Már ebben az egyébként első és egyetlen válaszlevelében el szeretne volna vágni a vitát Kazinczy, így zárva mondanóját: „Kifáradtam a’ sok pro et contrákat olvasni, ’s erszényem nem győzi megvásárlani azokat, a’ mik felőle magasztalva, gáncsolva írattnak. Osztán én inkább ideális, poetai világban élek.”²⁷ Dessewffy azonban következő levelében lelkiismeretesen sorra vette Kazinczy valamennyi állítását, ám választ hiába várt, legközelebb Kazinczy már a *Mondolat* ügyében írt barátjának, ignorálva az éppen csak megkezdett vitát. Mindebből levonható, hogy bár Kazinczy igényelte azt, hogy nézőpontját baráti körével, levelezőpartnereivel is megossza, az ellenvéleményekre nem mutatkozott nyitottnak. Napoleon-képét ezek a helyenként igencsak heves stílusú levélváltások érintetlenül hagyták, olyannyira, hogy a legkorábbi, 1805. március 13-ára datált, Napoleonnal foglalkozó levelében szinte azonos szavakkal fejtette ki véleményét, mint majd 1811-ben Cserey Miklósnak, vagy 1813 májusában Dessewffynek.

24 KazLev. X. 469.

25 KazLev. IV. 438–441.

26 Uo., 434–435.

27 KazLev. X. 469.

A továbbiakban azt fogom bemutatni, milyen Napóleon rajzolható meg Kazinczy levelei alapján, hogy mi az a kép, amit ennyire védelmezett, ami mellett az évek során megingathatatlanul kitartott. Annak ellenére, hogy Kazinczy szemében az eltagadhatatlan nagyságot a katonai sikerek biztosították Napóleon számára, csodálata nem a mindig győző hadvezérre irányult. Mindenkor az uralkodót, az államszervezőt kereste benne, és meg is találta. Véleményem szerint Kosáry helyesen állapította meg, hogy Kazinczy nem a forradalom fiát látta meg benne, hanem a monarchát.²⁸ A szakirodalomban mára már elavult állításnak számít az, hogy a nemesség a francia forradalom exportőreként tekintett volna Napóleonra,²⁹ mindazonáltal az sem igaz, hogy ilyen tendenciák ne léteztek volna. Igenis léteztek, egyfelől a nemesség tulajdon kiváltságaiért rettegő képviselőinek fejében,³⁰ másfelől a magyarországi bonapartisták körében, akik Napóleontól az ország felszabadításán túl elvárták, hogy elindítsa azt a polgárosodásban kiteljesedő társadalmi fejlődést, mely majd véget vet az egyenlőtlen feudális berendezkedésnek.³¹

Kazinczy ellenben Napóleon egyik legnagyobb érdemei között tartotta számon, hogy császárrá koronáztatta magát.³² Montesquieu nyomán úgy vélekedett, hogy egy akkora kiterjedésű állam, mint Franciaország, nem kormányozható köztársaságként, bizonyította ezt a jakobinus terrorba és politikai anarchiába torkolló forradalom is.³³ Ebben egyébként Desseffy József is a legteljesebb mértékig osztotta barátja álláspontját.³⁴ Szintén egyetértettek abban, hogy a jól működő egyeduralom legfontosabb feltétele, hogy a hatalmon lévő mindenkor alattvalói érdekeinek szolgálatára törekedjen, a javukat keresse.³⁵

Hogy Napóleon beteljesítette ezt a koronázással járó elvárást, Kazinczy szemében legmarkánsabban valláspolitikája bizonyította. A református Kazinczy elismeréssel szemlélte, hogy Napóleon a katolikus vallást előtérbe helyezve sikeresen vezette vissza a francia népet Istenhez. Szerinte a császár kiválóan ismerte fel, hogy a forradalom generálta hitetlenség terjedésének megállítására és visszafordítására a külső pompára jobban adó, a hit mellett esztétikai élményt is szolgáltatató katolikus vallás alkalmasabb, mint a filozófiához közelítő protestantizmus.³⁶ Ám a tény, hogy engedélyezte a protestánsok szabad vallásgyakorlását, még hozzá úgy, hogy nem érte őket semmilyen sérelem vagy hátrány a katolikusokkal szemben, a császár felvilágosultságáról és toleranciájáról tanúskodott előtte.³⁷

A másik fő szempont, amely miatt Kazinczy alkalmasnak tartotta őt a császári koronára: Napóleon személyes, mindenekelőtt erkölcsi érdemei. Nehéz visszakövetni, milyen

28 KOSÁRY, *Napóleon...*, 101.

29 Uo., 177.

30 POÓR, „Berzeviczy Gergely...”, 476. Bethlen Elek példája.

31 H. BALÁZS ÉVA. „Notes sur l’histoire du bonapartisme en Hongrie”, *Nouvelles Études Hongroises* 4–5 (1969–1970): 186–222, itt: 193. „En Napoléon, Berzeviczy voit le fils fidèle de la révolution...” és KOSÁRY, *Napóleon...*, 87, Batsányi Jánossal kapcsolatban.

32 KazLev. IV. 435.

33 KazLev. III. 290.

34 KazLev. X. 468–476.

35 KazLev. IV. 435.

36 KazLev. IX. 25.

37 Uo.

forrásokból formálódott ez az erkölcsi jellemrajz. Arra, hogy kifejezett propagandairatokat nem vásárolt, több ízben tett utalást. Noha járatott különböző újságokat, mindezekelőtt a levelekben kapott híreknek, anekdotikus történeteknek adott hitelt, melyeket ő is intenzíven terjesztett. A történetekből kiemelkedő jellemvonások a következők: a munkában való fáradhatatlan szorgalom, alázat, egyszerűség és tisztaság, kegyelemgyakorlás, méltóság, rendkívüli ambíciók. Egyes anekdoták mindössze Napóleon egy-egy karakteres mondását örökítik meg, ilyen például egy nagyobb társaságban elejtett mondata: „Tíz esztendő alatt Európának a' szürfásza el fog változni. Je vous salue, Messieurs!”³⁸ de akadnak komplett históriát felölelő történetek is, ezek közül egyet emelnék ki, szemléltetve a korban – Kazinczy révén is – terjedő történetek jellegét.

Az anekdotát, mely egy lengyel óbester esetét beszéli el, Kazinczy írta meg id. Wesselényi Miklósnak, arra hivatkozva, hogy Napóleon ezen tette megérdemli, hogy továbbadják.³⁹ Ez a bizonyos lengyel óbester, akinek „neve Sobieticzky formán hangzik”, elbocsajtását kívánta kérvényezni az akkor még Franciaországot első konzuli minőségben irányító Napóleontól, hogy hazatérhessen haldokló édesanyjához. Az óbester Murat-t kérte meg, járjon közben az érdekében. Ezt követően kért és kapott is a konzultól audienciát. Amikor mondta, hogy eltávozásához kér engedélyt, Napóleon hevesen a szavába vágva közölte, a törvényt neki is tudnia kell, jelen helyzetben senki nem kérvényezhet ilyesmit. Ennek ellenére mégis végighallgatta, mi oka lenne az óbesternek éppen most hazautazni, és hitelt adva Murat szavainak az óbester vitézségéről, valamint megértve a rendkívüli körülményeket, megadta az engedélyt.⁴⁰ A történet olyan topikusnak mondható elemekből építkezik, melyek több anekdotában vissza-vissza térnek. Ilyen az eset fő motívuma, hogy Napóleon megértéstől és empátiától indítva áthágja saját törvényeit. Ugyanez a lényege a Berlinben megesett Haczfeld-ügynek. Haczfeld herceg, aki a város okkupációját követően a franciákhoz állt, titkon tájékoztatta a porosz királyt Napóleon lépéseiről. A herceget lánya szívéhez szóló könyörgése mentette meg a haláltól.⁴¹ Ugyancsak gyakori elem Napóleon tulajdon katonái iránt tanúsított megbecsülése, mivel sikerei titkának nem önmaga zsenijét, hanem a hadseregét tartotta.⁴² Szintén több helyen megjelenik az állandó sietség is, amely munkavégzését jellemezte.

Érdekes továbbá megfigyelni, miként írja le a történet az audiencián Napóleont. Hatalmas, már-már félelmet keltő tekintély övezte, mikor az óbester színe elé engedték, háta mögött két konzultársa állt „mély tisztelet hallgatásában, 's azok megett sok Udvarnokok”.⁴³ Megkérdőjelezhetetlen elsőségét reprezentálja, hogy konzultársai nem avatkoztak bele döntésébe, valamint az, hogy Murat-t – aki ekkor már Napóleon sógora, később nápolyi király volt – megszólítva nem fordult felé, így osztotta parancsait. Felséges fellépése ellenére a történet kedvező végkifejlete azt sugallja, hogy minden ügyben, minden döntésében ugyanolyan körültekintéssel és belátással járt el, mint az

38 KazLev. IV. 219. Forrásként Kazinczy egy külföldi, Kázmérett tartózkodó utazót nevezett meg.

39 Uo.

40 Uo.

41 KazLev. V. 191–192, 197.

42 Uo., 191.

43 KazLev. IV. 218.

óbester esetében, legyen szó akár egy ember, akár egész országok sorsáról. A jó uralkodó képe mellett azonban megjelenik egy másik, az egyszerű katona képe is. Az óbester azért illetődött meg az első konzul pillantásától, mert „soha nem látta volt még a’ maga fényességében, csak a’ táborban látta, ottan pedig ő még most is csak katona”.⁴⁴

Kazinczy Napóleon iránti rajongásának okait keresve egy anekdota kulcsfontosságúnak tűnik fel. Ezt ő maga hallotta az eset résztvevőjétől, Fiorella korzikai generálisától, akivel fogsága idején együtt vitetett át Kufsteinből Budára.⁴⁵ Fiorella lévén rokona Napóleonnak ifjúkorától kezdve ismerte őt, egy alkalommal így szólította meg:

Mais Général, te ifjú vagy, ’s nincs semmi, semmi passziód! neked sem Asszony, sem czifra, sem kártya, sem ló, sem inneplések nem kellenek — ’s Napoleon azt felelé: „Nekem egyetlen egy passzióm van, melly minden más passziókat absorbeál bennem: örökké akarok élni a’ jó emberek emlékezetében; mert a’ bolondok opiniójával nem gondolok.”⁴⁶

Napóleon e vallomásának különlegességét és személyességét Kazinczyra nézve az adja, hogy egy 1805-ös, Wesselényinek írott levelében saját életcéljául is ezt jelölte ki. Úgy fogalmazott: „ha illy kis ember’ szájába illhetnék azt mondani, a’ mit Bonaparte mondott Fiorellának ezen szavaira [...] én is ezt mondanám”.⁴⁷ Számára a legnagyobb dicsőséget a jó és nagy emberek megbecsülésének, szeretetének elnyerése jelentette. Amikor Cserey Miklósnak 1811-ben előadta az anekdotát, így reflektált a számára oly kedves gondolatokra: „Add kezembe a’ Világ koronáját, hogy én osszam-ki, ’s esküdj, hogy Te gondolkozol így, de hogy igazán így gondolkozol, — ’s én a’ Te fejedre teszem a’ koronákat.”⁴⁸ Ez a hitvallás Kazinczy szemében Napóleon végérvényesen exemplummá avatta, erkölcsi kiemelték őt kortársai közül, és helyet biztosítottak neki a történelem nagyjainak körében. Kazinczy ezt a történetet idézte legtöbbször a francia császárral kapcsolatosan, Wesselényi mellett megküldte Cserey Miklósnak, Rummy Károly Györgynek,⁴⁹ sőt még 1819-ben is felelevenítette egy Ercsey Dánielhez írt levelében.⁵⁰

Együtt értelmezve a Kazinczy megnyilvánulásaiból előálló Napóleon-kép darabjait, egy idealizált ember, egy idealizált uralkodó személye tűnik fel. Ez karakterének erkölcsi vonásait tekintve a leglátványosabb, melyek egyfelől a továbbadott anekdotákban kerültek kifejezésre. Másfelől Kazinczy rendre olyan antik figurákkal állította párhuzamba, akik már saját korukban is a morális tisztaság példaértékű reprezentánsai voltak, mint Epameinondas, aki a fentebb idézett Szentgyörgyivel való levélváltás során került elő, vagy Scipio Africanus,⁵¹ vagy Numa Pompilius,⁵² Róma második királya, akiben a vallási

44 Uo.

45 KazLev. IX. 26.

46 Uo.

47 KazLev. III. 492.

48 KazLev. IX. 26.

49 KazLev. V. 499.

50 KazLev. XVI. 379–380.

51 KazLev. IV. 434–435.

52 Uo., 435.

intézmények, szervezetek kiépítőjét tisztelték. Legérdekesebb azonban e tekintetben Iulius Caesar, kettejük életútját már Kazinczy kortársai is gyakran hasonlították össze. Ezt az analógiát azonban Kazinczy erősen elutasította, még hozzá kizárólag erkölcsi alapon: „a’ gyenge és állhatatlan karakterű Cicero már eltántorodott volna az ő pártjára, de szégyenlett olyan lévőbe keveredni, mint a’ Caesar társaié. Hát Napóleon mikor ismertette magát immoralis részről és rosszakkal való tartásról?”⁵³

Hasonló mintát követve politikai intézkedései is egyoldalú megvilágításba kerülnek Kazinczy révén, legyen szó belpolitikájáról, mint a sajtószabadság kérdése, vagy külpolitikai lépéseiről, mint a Varsói Nagyhercegség életre hívása. Hogy bizonyos esetekben mennyire nem tudott, vagy nem akart tisztán látni, plasztikusan szemlélteti Napóleon valláspolitikájának állandó dicsérete. Mindazokban a cselekedeteiben, melyeket Kazinczy kiemelt, mint a kereszténység megerősítése a katolicizmus államvallássá tételével, vagy a felekezeti tolerancia, a történetírás ma haszonelvűséget lát.⁵⁴ Napóleon még konzulása idején felismerte, hogy Franciaországban a katolicizmus a többség vallása, s mivel a forradalom anarchiájának megzabolázásához szükséges és hasznos eszköznek tartotta a hitet, ennek megfelelően cselekedett.⁵⁵ Politikai és társadalmi értelemben vett gyakorlatiasság vezette, nem a hit nélkülözhetetlenségébe vetett bizalma, ahogy azt Kazinczy gondolta.⁵⁶ „Azt fogják mondani, hogy pápista vagyok; de én semmi sem vagyok. Egyiptomban mohamedán voltam, a nép érdekében itt katolikus leszek” – így értékelte Napóleon saját motivációját a pápával kötött 1801-es konkordátumra vonatkozóan.⁵⁷ Napóleon valláspolitikájának haszonelvű elbírálása azonban nem pusztán a későbbi századok történészeinek forradalmi felismerése, olyannyira nem, hogy Dessewffy megütközve kérte számon Kazinczyn, hogyan állíthat be példaértékűnek és elismerésre méltónak olyan cselekedeteket, melyek mögött nem húzódik más, mint politikai nyereszkesedés és a központi kontroll kiterjesztésének igénye.⁵⁸ Cserey is, bár jóval kevesebb éleslátással és nem egyszer komolytalan vádakra hivatkozva, de képmutatónak titulálta Napóleon vallásosságát és hitbéli toleranciáját.⁵⁹

Kazinczy szemében a francia nemzet pár év alatt végbement felemelkedése és virágzása támasztotta alá végérvényesen, hogy Napóleon valóban méltó a császári koronára. Kétkedve bár, de elismerte, amit már Cicero is állított a *De re publicában*, hogy „a’ legjobb neme a’ köz Adminisztrációnak az, midőn eggynek kezében van az uralkodó pálcza, csak hogy az az eggy igazán jó és nagy légyen, igazán a’ Nép javát keresse”.⁶⁰ Ha ez nem teljesül, a rendszer az elképzelhető legrosszabb irányba torzul, önkényuralommá válik. Ennek szellemében Kazinczy hitte, hogy a jó király képes megteremtetni országában a nemzet megdicsőüléséhez szükséges feltételeket, melyek a tudományok

53 Uo., 434–435.

54 François FURET, *A francia forradalom története*, ford. Pöcz Erzsébet (Budapest: Osiris Kiadó, 1996), 255.

55 Uo., 255.

56 KazLev. IX. 76–80.

57 FURET, *A francia...*, 259.

58 KazLev. X. 470–472.

59 KazLev. IV. 425–427.

60 Uo., 435.

és művészetek fejlődésének szabadsága, valamint a virtus és a morál.⁶¹ Különösen az első feltétel teljesülését hiányolta a Habsburg Birodalom országaiban, amíg a szellemi élet elnyomása, a cenzúra szigora nem enyhül, nincs kilátás a haladásra.⁶² Éppen ezért sosem adott hitelt azoknak a híreknek, hogy Franciaországban vagy a Napóleon által uralt régiókban komoly cenzúra érvényesülne.⁶³ Nagyjából három hónapra rá, hogy a koalíciós csapatok elfoglalták Párizst 1814-ben, Kis János arról informálta Kazinczyt, hogy egy számára kínos témájú prédikációja sajtó alá került akarata ellenére, ezt a levélhez mellékelte is.⁶⁴ A beszéd Kis Jánosnak és egész Európának a francia császár bukása fölötti örömét hirdette, különös aprólékossággal tárgyalva azt, hogy Napóleon milyen mértékű zsarnoki elnyomás alatt tartotta a szellemi elitet, s a tudományt a hatalom eszközévé alacsonyította.⁶⁵ Válaszlevelében Kazinczy mélységes egyet nem értését oly módon fejezte ki, hogy egyáltalán nem reagált a prédikációra, némán jelezve, hogy Kisnek volt oka szabadkozni az elhangzottak miatt.⁶⁶

Valószínűsíthető, hogy sem Kazinczynak, sem levelezőpartnereinek nem álltak rendelkezésére pontos értesülések a francia szólásszabadság helyzetéről, ennek ellenére amilyen határozottsággal kitartott Kazinczy a Napóleon megteremtette szellemi szabadság ideája mellett, olyannyira cáfolta ezt Dessewffy József. Úgy vélte, a francia nemzet tulajdon dicsőségét éppen saját szabadsága árán vásárolta meg, hogy Európa ura legyen, katonai diktatúrává silányult.⁶⁷ Nézete szerint a franciák rabszolgákká lettek a szellemi elnyomás rabigája alatt, és „a’ Philosophiának és a’ Szabadságnak egész Európában halált esküdtek”.⁶⁸ Következésképp ő Kazinczyval ellenben távol állt attól, hogy uralkodó ideált lásson a francia császár személyében, ám azt nem tagadta, hogy azzá lehetett volna. Volt tehetsége és lehetősége is, hiszen Európában mindenütt gyenge uralkodók ültek a trónon: „Az Anglus Király bolond, Első Sándor az Oroszok Tsászára kérkedékeny, a’ Miénk és a’ Burkus Király Gyávák, egyik közzülök se tesz szert, ’s nem is tehet a’ Nagyság nevezetére.” Ha Napóleon úgy dönt, mindannyiuk számára példává emelkedhetett volna, valódi monarchaként virágoztathatta volna fel Franciaországot, de nem más nemzetek kárára, és nem hadjáratok árán. Ő azonban mégis az utóbbi lehetőséget választotta hatalomvágyból, így Dessewffy értelmezésében méltatlanná vált a nagyságra. „Talán még többet ártott az emberiségnek azzal a’ mit tselekedni el mulasztott, mint azzal a’ mit nagyravágyásból tselekedett.” E meglátásán keresztül szintén érzékelhető a feloldhatatlan ellentét közte és Kazinczy között. Egyfelől Kazinczy a nagyságot objektív minőségnek tartotta, míg Dessewffy szorosán összekapcsolta a jóra való törekvéssel, az egész emberiség szolgálatával. Másfelől Kazinczy nem látott

61 KazLev. VIII. 493–494.

62 KazLev. VII. 251.

63 KazLev. IV. 470.

64 KazLev. XI. 405–406.

65 FRIED István, „Egy soproni prédikáció háttere: Adalékok Napóleon és Magyarország viszonyához”, *Soproni Szemle* 41 (1987): 64–70, itt: 66.

66 Uo., 64–65.

67 KazLev. X. 258.

68 Uo.

abban hibát, ha a zseni képességeit saját nemzete érdekében kamatoztatja, és csak nemzete igazságáért küzd, nem minden élő üdvéért.

Dessewffy József álláspontján át is érzékelhető, hogy az elhúzódó háború ténye milyen mértékben befolyásolta a Napóleonnal kapcsolatos közvélekedést. Elvégre Magyarország sorsa a háború által kapcsolódott össze Franciaországgal és Napóleonnal, így a háború bizonyos fordulópontjai formálták a francia császárról való gondolkodást. Ez a tendencia a Kazinczy-levelezésben is markánsan megjelent, például Cserey Farkas kapcsán, akivel Kazinczy radikális állásfoglalásai okán többször összecsapott. Esetében szemléletváltozást főképp az hozott, hogy katonának állt 1806 januárjában. Ezzel magyarázható, hogy amíg a harmadik koalíciós háború alatt Austerlitz (1805. december 2.) és a pozsonyi béke (1805. december 26.) dacára is berlini utazást tervezett annak reményében, hogy esetleg láthatja Napóleont,⁶⁹ a „szép lelkű szerencsés hódítót”,⁷⁰ akinek tetteiben a figyelmes ember láthatja, „mennyre különbözik a mivelt léleknek törekedése, és tettei a vandalizmusnak barbarusságátul”.⁷¹ Addig 1806 november-decemberében már aljasnak, erkölcstelennek és istenkáromlónak titulálta.⁷² Ugyanakkor Kis János Napoleon iránti csodálatát szintén az előbb-utóbb Magyarország területeit is elérő háborús veszedelmek mérsékeltek, e félelem miatt csak tisztos távolságból szemlélte őt.⁷³

Napoleon hatalmának gyors növekedése és Európa térképének gyökeres átalakulása Kazinczyt sem hagyta érintetlenül, a változásokra szükségszerűen reagálnia kellett. A továbbiakban sorra veszem, hogy a háború különböző stádiumaiban miként tekintett Európára Kazinczy, illetve hogy azon állomásai, melyek a Habsburg Birodalmat és benne Magyarországot súlyosan érintették, milyen hatást gyakoroltak rá.

Az első Napóleonnal foglalkozó levél 1805. március 13-ára datálható. Ez az év, illetve a rákövetkező közvetve és közvetlenül is hatott a Birodalomra. A harmadik koalíciós háborúban való részvétel súlyos vereséget és kemény békét eredményezett, sőt Bécs megszállása okán Magyarország rövid időre el volt vágva az udvari kormányzattól, és I. Ferenc József nádorra bízta a teljes körű hatalmat.⁷⁴ 1806. augusztus 6-án Ferenc lemondott német-római császári címéről, ezzel megszűnt létezni a közel ezer éve fennálló Német-Római Birodalom. Ugyanebben az évben Napoleon Poroszország ellen indított hadjáratot, és október 27-én be is vonult Berlinbe, Poroszország elestével pedig megnyílt az út Ausztria felé.⁷⁵ Ebben a két évben, sőt még 1807-ben is, a francia–orosz összecsapások, majd a tilsiti béke- és szövetségekötés idején Kazinczy igyekezett, amennyire lehetett, objektívan szemlélni a hadi történeteket. Folyamatosan gyűjtötte és továbbította a híreket, de nem törekedett polarizálni az eseményeket. Csereyvel ellenben – akivel ebben az időben a legtöbbet levelezett és vitázott Napoleonról – nem tekintette ellenségnek a franciákat, győzelmeiket nem állította be tragédiának, mivel nem

69 KazLev. IV. 30.

70 Uo., 147.

71 Uo.

72 Uo., 425–427.

73 Uo., 508; FRIED, „Egy soproni prédikáció...”, 68.

74 KazLev. IV. 25.

75 FURET, *A francia...*, 235.

a koalíciós csapatok nevében beszélt, hanem felülről szemlélte mindkét felet. Cserey, feltehetően a katonai szolgálat miatt, belehelyezkedett a koalíció perspektívájába, még akkor is, ha a negyedik koalícióban történetesen a Habsburg Birodalom nem vett részt. Miután Berlin okkupációjának híre november elején elért Magyarországra, Kazinczy és Cserey kölcsönösen informálták egymást. Kazinczy írt egy nappal előbb, november 11-én: „Napoleon pedig Berlinben van! Ki hitte volna azt?”⁷⁶ Kissé csodálkozó, de összességében közönyös tudósításával szemben Cserey november 12-ei levelében hosszan ecsetelte egész Európa bukásának vízióját, a fatális tragédia visszafordíthatatlanságát: „Oda vagyunk mindnyáijon, és Jai! szolga lánczokra, alacson szolga lánczokra jut az egész emberi Nem. [...] had, Barátom, hogy itt félbe szakaszszam, nagyon által hatódom sulyátul a nem vélt történetnek.”⁷⁷

A korábbi szakirodalomban, jellemzően a 20. század első felében mind hangsúlyosabbá vált az 1808-as magyar nemesi fordulat ideája. Ez annyit tesz, hogy a nemesség előbb Napóleon spanyol hadjáratára, a Bourbonok trónfosztására, majd a spanyol felkelésre rezonálva egyre taszítóbbnak találta a császárt, az 1809-es proklamáció is azért kapott kevés visszhangot, mert kiadása idejére a nemesség végleg elzárkózott Napóleontól.⁷⁸ Az elmélet szerint ekkor döbbentek rá, hogy Napóleon valójában nem a társadalmi haladás és a modernizáció eszméjének megtestesülése, hanem egy zsarnok, a nemzeti törekvések véreskezű elnyomója.⁷⁹ Kosáry Domokos úgy érvelt (véleményem szerint jogosan), hogy elhibázott koncepció lenne ennyire markáns fordulatról beszélni, amikor a magyar nemesség feltételezett döbbenetétől függetlenül az országgyűlés ugyanolyan határozottan állt ki I. Ferenc mellett a spanyol eset előtt, mint utána.⁸⁰ A különbség inkább abban ragadható meg, hogy – mivel az udvari propaganda rendkívül sikeresen fordította saját maga hasznára az esetet – Magyarország jóval nagyobb tétet vizionált a küszöbön álló összezapásnak, mint tette azt 1805-ben.⁸¹

A fokozott válságérzet és az eredményes propaganda gerjesztette félelem beszivárgott a Kazinczy-levelezésbe is. A félelemnek sikerült Kazinczyt végérvényesen kimozdítania objektivitásra törekvő szemléletmódjából, és a félelem hatására immár belülről érezte a rettenetes fenyegetést, mely – a levelek tanúsága alapján – két jól elkülöníthető szintre bontható.⁸² Az egyik réteg az aggodalom Magyarország jövőjéért. Reális veszélynek tetszett, hogy Napóleon a Habsburg Birodalmat végérvényesen feldarabolva egy rokonának adományozza a magyar trónt, mint tette ezt Hollandia, Nápoly vagy a Spanyol Királyság esetében is.⁸³ A második réteg egyfajta személyes, belső félelmet jelentett.⁸⁴ Fogságban töltött évei okán fokozottan tartott a háborús veszélyhelyzettel újra gyara-

76 KazLev. IV. 395.

77 Uo., 395.

78 KOSÁRY, *Napóleon...*, 54.

79 Uo., 177. Először Marczali Henrik és Domanovszky Sándor nyomán.

80 Uo., 55.

81 Uo., 56.

82 MISKOLCZY, „Kazinczy Ferenc...”, 257–260.

83 KazLev. VII. 146.

84 MISKOLCZY, „Kazinczy Ferenc...”, 257.

podó névtelen feljelentésektől.⁸⁵ Hogy ne találhassanak nála semmilyen bizonyítékot, ha netalán gyanúba keveredne, 1809 áprilisában elégette személyes iratai egy részét.⁸⁶

A béke utáni vágy – mely Kazinczy leveleiben 1808 után egyre hangsúlyosabbá vált – ebből az intenzív félelemből táplálkozott. Az ötödik koalíciós háborút lezáró schönbrunni béke (1809. október 14.) tartósságában nem tudott őszintén hinni,⁸⁷ Napóleon és Mária Lujza frigyében már annál inkább. A házasság nem pusztán Kazinczy, de az egész ország számára a várva várt garanciát jelentette a tartós békesség eljövételére. Pedig nem feltétlenül volt törvényszerű, hogy a magyar közvélemény ennyire rugalmasan képes lesz alkalmazkodni az új körülményekhez, elvégre Napóleon pár év leforgása alatt transzformálódott a Birodalmat megalázó ellenségből szövetségessé, majd rokonná. Dessewffy József ki is fakadt Kazinczynak, keserűséggel szemlélve a nemesség gerinctelenségét.⁸⁸ A hirtelen felbukkanó, képmutató francia szimpatizánsokról Kazinczy is maró gúnnyal nyilatkozott, kárörvendett, hogy akik még egy éve is őt támadták nézeteiért, most szűkségszerűen egy állásponton vannak vele.⁸⁹ Mivel ő sem a háborús veszélyhelyzet, sem félelmei dacára egy pillanatra sem fordult szembe Napóleonnal, elveihez ragaszkodva következetes maradhatott. Azt, hogy a házasság mennyire üdvös lehetne Magyarországra nézve, már akkor hangoztatta, mikor még csak Napóleon válásának hírét erősítették meg: „Jelen valék, de éppen akkor érkezvén a’ Napóleon elválásáról a’ hír, ez úgy elfogott, hogy nem tudtam egyébről gondolkozni, csak Louisa Ercz Herczegasszonyról.”⁹⁰

A végső fordulóponthoz 1813 nyara jelentette, amikor a Monarchia, így Magyarország is újfent a koalícióhoz csatlakozott. Mindazok után, hogy Napóleon a Birodalom szövetségese és rokona lett, azt követően, hogy magyar alakulatok még az orosz hadjáratban is részt vettek, újra „helyre állt a világ rendje”, a franciák ellenséggé váltak. Kazinczy azonban ekkor sem pártolt el tőle, a Dessewffyvel folytatott 1813-as levélváltása bizonyítja, hogy a háború szörnyűségei nem gyakoroltak hatást Napóleon-képére. Miután Dessewffy tudtára adta, hogy a kiszámíthatatlan és mértéket nem ismerő francia külpolitika, valamint az Európát fenyegető katonai diktatúra miatt Napóleon vereségében bízik,⁹¹ Kazinczy régi érveit sorolta elő. A francia külpolitika helyett az angolok és a poroszok elhibázott taktikai lépéseit támadta. Kifejtette, nem róható fel Napóleonnak, ha saját országa dicsősége érdekében más nemzetekre kevésbé, vagy egyáltalán nincs tekintettel, megemlíttette valláspolitikáját, a forradalmi anarchia felszámolását, és kijelentette, hogy: „Jaj annak a’ Vaksinak, a’ ki őbenne csak a’ legnagyobb Schachjátszót leli”, és az uralkodót, a zsenit, a történelmi hőst nem. Sorait egy kérdéssel zárta: „De nem szeretném, ha az emberiség rogya, ’s azt kívánom, hogy haladjon. Mi lenne Európából sok időre, ha Napoleon eldőlné?”⁹²

85 Uo.

86 KazLev. VII. 146.

87 Uo., 250.

88 Uo., 127–129; Poór, „Berzeviczy Gergely...”, 476.

89 KazLev. VII. 358.

90 Uo., 237.

91 KazLev. X. 354–355.

92 Uo., 374.

Mindazonáltal hiba volna feltételezni, hogy 1813-ban Kazinczy örült volna a gigantikussá duzzadt francia birodalomnak. Már 1810-ben veszélyesnek látta a megfékezhetetlennek tetsző terjeszkedést, gondterhelten adta elő barátainak balsejtelmeit, hogy Napóleonnak a német-római császári koronára fáj a foga, hogy egyesíthesse a német és francia nemzeteket, újjáteremtve Nagy Károly államát, mert ő az, akivel versenyt fut, sőt talán már le is hagyta.⁹³ Mindannak dacára, hogy a kontinensre nézve nem tartotta áldásosnak a napóleoni politikát, magát Napóleont az emberiségre nézve mégis. Véleménye szerint ugyanis a zseni, a gondviselés kiválasztotta szükségképp példaként áll az emberiség előtt, és nagysága révén előmozdítja fejlődését, haladását. Levelezőpartnerei körében Cserey Miklóst leszámítva egyedül maradt vélekedésével, senki más nem mutatkozott hajlandónak Napoleon nagyságát az Európát felperzselő háborútól elválasztva vizsgálni.

Utálom Kedves Barátom az irigység rágalmozásait. Ezeriben egyszer látunk fel állani egy-egy Nagy Férfiút, 's az ellenis fel zúdulunk, fenekedünk, mintha ítélni tudnánk rólla.
— Szánakodásra méltó az emberi nemzet!⁹⁴

Végezetül érdemes Kazinczy Napoleon-képét a bonapartizmus kérdéskörével összefüggésben vizsgálni. Magyarországon a napóleoni háborúk alatt nem alakult ki egységes bázisa a bonapartistáknak, mindössze elszigetelten működő egyéni tevékenységekről beszélhetünk. A francia császár egyik legelkötelezettebb híve a századelő kiemelkedő közgazdásza, Berzeviczy Gergely volt, aki kényszerű visszavonultsága idején a magyar társadalom és gazdaság problémáiról, valamint az esetleges megoldási javaslatokról írt.⁹⁵ Először H. Balázs Éva,⁹⁶ majd Poór János⁹⁷ publikálta olyan kiadatlan értekezéseit, melyekben Berzeviczy Napóleont az ország régóta várt megmentőjeként, az elmaradottságból kivezető egyetlen útként festette meg. Berzeviczy és Kazinczy Napoleonról alkotott elképzeléseiben rengeteg az azonos elem. A háborúsorozat eredendő okának egyikük se a forradalmat tartotta, hanem a legelső koalíció létrejöttét, mely egy független állam, a forradalmi Franciaország belügyeibe kívánt jogtalanul beavatkozni.⁹⁸ A forradalomra nézve mindketten szerencsésnek vélték, hogy Napoleon magához tudta ragadni az egyeduralmat, hiszen így egyszerre vetett véget a terrornak és az anarchiának, s tetetözte a társadalmi modernizációt.⁹⁹ Berzeviczy egy valószínűleg soha fel nem adott, Napóleonnak címzett levelében a császárt a tudományok, a művészetek pártfogójaként, az erkölcsök és a kultúra védelmezőjeként, valamint az emberiség fejlődésének előmozdítójaként jelenítette meg.¹⁰⁰ Amikor Kazinczy a nem-

93 KazLev. VII. 144–146, 147–151, 206–207, 250–253.

94 KazLev. VIII. 612–613.

95 H. BALÁZS, „Notes sur l’histoire...”, 186.

96 Uo., 186–222.

97 POÓR, „Berzeviczy Gergely...”, 473–486.

98 H. BALÁZS, „Notes sur l’histoire...”, 188; KazLev. X. 373.

99 H. BALÁZS, „Notes sur l’histoire...”, 194; KazLev. III. 290.

100 H. BALÁZS, „Notes sur l’histoire...”, 194–195.

zeti felemelkedéshez elengedhetetlen összetevőket taglalta, pontosan ugyanezeket az értékeket sorolta fel, s nyíltan kimondta, hogy ezek, Napóleonnak hála, Franciaországban érvényre jutottak.¹⁰¹ Berzeviczy szintén különös jelentőséget tulajdonított valláspolitikájának, dicsérte a Franciaországban megvalósuló vallási toleranciát,¹⁰² és Kazinczyhoz hasonlóan megvetette az igaztalan vádakra építkező udvari és külföldi – elsősorban angol és német – propagandát.¹⁰³ Berzeviczy is úgy vélte, Napóleontól nem várható el makulátlan tökéletesség, szükségszerű, hogy hibázzon olykor, lévén ő is ember, ám ettől még a lelki nagyság eltagadhatatlanul sajátja marad.¹⁰⁴

Kettejük szemléletmódja két ponton tért el markánsan. Egyrésről Berzeviczy – a bonapartistákra jellemzően – Napoleonban a forradalom hűséges gyermekét látta, akinek küldetése Európa újjáalkotása a nemzeti önrendelkezés és a társadalmi modernizáció jegyében.¹⁰⁵ Ennek okán foglalkoztatták az itáliai, majd a lengyelországi események, melyekben Magyarország jövőbeni sorsának egy alternatíváját látta.¹⁰⁶

A másik ütközőpontot Magyarország és Napoleon közvetlen politikai interakciójának dilemmája jelentette. Berzeviczy gyakorlatilag az egész napóleoni politikát Magyarország függvényében elemezte.¹⁰⁷ Napóleontól mindenekelőtt segítséget várt a nemzeti függetlenség kivívásához, másodsorban pedig a *Code Napoléon* nyomán társadalmi reformokat. Úgy gondolta, a feudalizmus a Habsburg Birodalom kötelékében maradvá nem számolható fel, márpedig a társadalmi fejlődésnek – ami majd gazdasági fellendüléshez vezet el – feltétlen szüksége van a polgárosodásra.¹⁰⁸ Kazinczy Napoleonban a kezdetektől egyeduralkodót és hódítót látott, így nála nem szerepelnek ezek az elvárások, ő a nyugat-európai példák tükrében nem pártolta a franciákkal kötendő katonai szövetséget.¹⁰⁹ A feudális társadalmi keretek felszámolását sem tartotta életbevágó kérdésnek, bár egyáltalán nem volt elkötelezett híve a rendszernek, kivált szabadelvűsége után adaptálódott hozzá, mivel létezését természetes körülménynek vette.¹¹⁰ Amennyiben a bonapartizmust Napoleon felé irányuló politikai elköteleződésneként értelmezzük, Kazinczy egyértelműen kívül esett a hatáskörén.

Kazinczy Napoleon-képében egyértelműen a történelmi nagyság jelenik meg kulcsmotívumként, dacára annak, hogy barátai sem Napoleon elvitathatatlannak beállított nagyságát, sem e tulajdonság objektív fogalomként való definiálását nem ismerték el. Kazinczy szemléletmódja rendhagyó, amennyiben intenzív csodálata ellenére egyáltalán nem támasztott politikai elvárásokat a francia császár irányába. Igaz, több alkalommal elfoglultnak mutatkozott vele szemben, azt reálisan mérte fel, hogy a hadjára-

101 KazLev. VII. 250–253; VIII. 493–494.

102 H. BALÁZS, „Notes sur l’histoire...”, 194–196.

103 POÓR, „Berzeviczy Gergely...”, 478–479.

104 H. BALÁZS, „Notes sur l’histoire...”, 194.

105 Uo., 193.

106 Uo., 189, 193.

107 Uo., 193.

108 POÓR, „Berzeviczy Gergely...”, 477.

109 MISKOLCZY, „Kazinczy Ferenc...”, 259.

110 Uo., 239–241.

tok korántsem Európa újjászületéséért zajlottak, hanem egy ország, egy nemzet és egy ember dicsőségéért, valamint hatalmáért. Mindezzel együtt ő is úgy gondolta, hogy Napóleon az emberiség haladását segíti elő, de nem konkrét politikai intézkedéseken vagy az emberiség üdvének szolgálatán keresztül, hanem pusztán rendkívüliségének példájával. Kazinczy azonban a zseniség ténye mellett Napóleont egyfajta uralkodó ideálnak is tekintette, különösképp hangsúlyozva egyedülálló erkölcsiségét. Kijelenthető tehát, hogy a francia császár személye Kazinczy interpretálásában idealizálva jelent meg mint történelmi hős.

Kazinczy Napóleonhoz való viszonyulása Európa más országaiban sem volt idegen. Stendhal – akinek a napóleoni jelenség minden művére rányomta bélyegét – 1816-ban elkezdett, majd végül csak halála után megjelentetett Napóleon-életrajzát is az a vágya motiválta, hogy Waterloo-t követően megvédje a császárt a méltatlan rágalmozékkal szemben, s igazolja nagyságát, géniuszát. A rövid terjedelmű és több szempontból befejezetlen életrajzban Stendhal többször nyíltan írt Napóleon iránti rajongásáról, ugyanakkor számos alkalommal megjegyezte azt is, hogy ez nem befolyásolta az elfogulatlan igazság keresésében. Nem érezte szükségét takargatni a valóságot, hiszen „Napóleon annál nagyobb lesz, minél inkább fény derül a teljes igazságra.”¹¹¹ Ő és Kazinczy rendkívül más háttérrel és tapasztalatokkal rendelkeztek. Mindenekelőtt Stendhal számára, lévén francia, Napóleon győzelmei saját nemzete felemelkedéséhez vezettek. Személyesen részt vett a napóleoni háborúban, így nem pusztán a francia hadsereg mindennapjait ismerhette meg, de magával Napóleonnal is többször találkozott. Míg Kazinczy számára a háború a retteget jelentette, addig Stendhal számára felnyitotta a világot, így jutott el a számára oly fontossá váló Itáliába, valamint Ausztriába és Oroszországba is.¹¹² Mindezek ellenére nézeteik több ponton párhuzamba állíthatóak. Ugyanolyan pozitívan értékelték Napóleon fellépését a forradalmi anarchiával szemben, bár Stendhal kevésbé magasztalta fel a császár jellemét, és hiányosságait sem hallgatta el, az általa megörökített történeteket értelmezve rendre védelmére kelt. Napóleon nagyságáról azonosan gondolkodtak, Stendhal is Caesar elé helyezte őt, sőt egyenesen állította, hogy Nagy Sándor óta a legnagyobb formátumú zseni.¹¹³

Bár e dolgozat keretein belül a két író szemléletmódja közötti hasonlatosságok bizonyítására csak igen korlátozottan nyílt lehetőségem, annyi érzékelhető, hogy Kazinczy Napóleon-képe egy nagyobb nemzetközi diskurzusba ágyazódott bele, függetlenül attól, hogy ezek hatottak-e egymásra, avagy sem. A Napóleon-kultusz véleményem szerint a bonapartizmushoz hasonlóan eltérő intenzitással, de egész Európában érvényesülő jelenség volt. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a 19. század eleji Magyarországon ennek hatása mennyire jutott érvényre, az további kutatásokat igényel, de úgy gondolom, Kazinczy szemléletmódjában érvényesült e kultusz lenyomata.

111 STENDHAL, *A szerelemről; Napóleon élete* (Budapest: Magyar Helikon, 1969), 373.

112 Carlo PELLEGRINI, „Stendhal contre Madame de Staël à propos de Napoléon”, *Revue d'Histoire littéraire de la France* 66 (1966): 25–37, itt: 28.

113 STENDHAL, *A szerelemről...*, 383.